

אוקטאביו פאס : יום המתים

המקסיקאי הבודד אוהב פייסטות וכינוסי־ציבור. כל הזדמנות תספון להתקהלות. כל אמתלה תירצה לעצור את שטף הזמן ולהעלות זכרם של אנשים ומאורעות בפסטיבלים וחינגות. עם אוהב־פולחן אנחנו, וסגולה זו מעשירה את דמיונו ואת רגישותנו כאחד, שהם עזים ודרוכים במידה שווה. אמנות הפייסטה נסתאבה כמעט בכל מקום אחר, אך לא במקסיקו. מעטים המקומות בעולם שבהם אפשר להשתתף בחזיון בדומה לפייסטות הדתיות הגדולות שלנו, על צבעיהן הראשוניים הנמרצים, על מלבושיהן וריקודיהן המזורזים, על זיקוקיהן וטכסיהן, ועל מערבולת ההפתעות שלהן שאין־לה־סוף: הפירות, הסוכריות, הצעצועים ושאר הדברים הנמכרים בימים אלה בפלאצות ובשווקים שתחת כיפת השמיים.

לוח־השנה שלנו גדוש פייסטות. יש ימים שבהם הארץ כולה, מן הנידח בכפרים ועד הגדול בכפרים, מתפללת, מצעקת, חוגגת, משתפרת ורוצחת, לכבוד הבתולה־של־גואדלופה או בנינו חוֹאֶרס. מדי שנה ב־15 בספטמבר, באחת־עשרה בלילה, אנו חוגגים את הפייסטה של ה"גריטו" * בכל הפלאצות של הרפובליקה, וההמונים הנסערים מצעקים שעה תמימה בפועל־ממש... אולי כדי שייקל להם להתמיד בשתיקתם שאר ימות־השנה. בימים שלפני ה־12 בדצמבר ואחריו ** עומד הזמן מלכת, ותחת שידחפנו אל מחר מתעתע, שתמיד הוא מחוץ להשג־ידנו, הוא מזמן לנו את ה"יום" השלם־המושלם של מחול ומשתה, של התמוזגות עם מקסיקו העתיקה והכמוסה ביותר. הזמן שוב איננו רצף והוא נעשה מה שהיה, ומה שהנו במקורו: ההווה, שבו מתישבים עבר ועתיד.

אבל אין די בפייסטות שמספקות הכנסיה והמדינה לארץ בכללותה. על חיי כל עיר וכפר מושל קדוש־פטרון, שאת ברכתו חוגגים בקביעות אדוקה. שכונות ומקצועות גם להם יש פייסטות שנתיות משלהם, טכסים וירידים משלהם. וכל אחד מאתנו — אתאיסט, קאתולי, או אדיש סתם — יש לו יום־הקדוש שלו, שאותו הוא חוגג בכל שנה. אין לחשב כמה פייסטות יש לנו וכמה זמן וכסף אנו מבזבזים עליהן. זכור לי ששאלתי ראש־כפר אחד, לפני כמה שנים, „מה הכנסתו של המימשל הכפרי אצלכם?" „כ־3,000 פסוס בשנה. אנו עניים מאד. אבל המושל והממשלה הפִּדְרֵאלית עוזרים לנו תמיד בכיסוי הוצאותינו". „ואיך מוציאים את 3,000 הפסוס?" „בעיקר על פייסטות, סניור. אנחנו כפר קטן, אבל יש לנו שני קדושים־פטרונים".

* קריאתו של פאדרה הידאלגו לאחוז בנשק נגד ספרד, 1810.
** פייסטה של הבתולה־מגואדלופה.

אין זו תשובה מפתיעה. אפשר למוד את עניינתנו על פי תכיפותם ותפארתם של חגיגנו. ארצות עשירות יש להן מעט מאד חגים: אין פנאי אף לא רצון לכך, וצורך אין בהם. הבריות יש להם דברים אחרים לעשותם, וכשהם משתעשעים הריהם עושים זאת בחבורות קטנות. ההמונים המודרניים הם ציבורים של פרטים גלמודים. בשעות גדולות בפאריז או בניירורק, כשהאוכלוסיה מתכנסת בכיכרות או באיצטדיונים, מופלא הוא כמה חסרה שם התחושה של עם: יש זוגות ויש חבורות קטנות, אך לעולם אין בהם משום עדה חיה שבה היחיד נמוג ונגאל בעת-ובעונה אחת. אבל איך יוכל מקסיקאי עני לחיות בלי שתים או שלוש הפייסטות השנתיות, המפצות אותו על דלתו ומחסוריו? הפייסטות הן המותרות היחידים שלנו. הן ממלאות את מקומם של התיאטרון והחופשות, סופי-השבוע ומסיבות-הקוקטייל האנגלו-סקסיות, קבלת-הפנים הבורגנית, הקפה היס-תיכוני — ואולי הן עדיפות עליהם.

בכל הטכסים האלה — טכסי לאום ומקום, מקצוע או משפחה — המקסיקאי מבקיע את סגור קליפתו. כל אלה נותנים לו הזדמנות להתגלות ולקשור שיח עם האלוהים, המולדת, ידידים או קרובי-משפחה. משך הימים האלה המקסיקאי השתקן שורק, צועק, שר, מפריח זיקוקי-אש, יורה באקדחו באוויר. הוא נותן פורקן לנשמתו. וצעקתו, בדומה לרקטות האהובות עלינו כל-כך, מרקיעה למרומים, מתפוצצת בשלל אורות ירוקים, אדומים, כחולים ולבנים, ונופלת ארצה, סחרחרה, עם שובל של ניצוצות-זהב. זהו הלילה שבו ידידים, אשר משך חדשים שלמים לא החליפו ביניהם אלא את דברי-הנימוסים הנהוגים, משתפרים יחד, שופכים לבם איש לפני רעהו, מבפים את אותן הצרות, מגלים לעצמם שאחים הם, ולפעמים, כדי להוכיח זאת, הם הורגים איש את אחיו. הלילה מלא שירים וצעקות קולניות. האוהב מעיר את אוהבתו בנגינת תזמורת. הלצות ושיחות מתגלגלות ממרפסת למרפסת, ממדרכה למדרכה. אין איש מדבר חרש. מגבעות מתעופפות באוויר. קולות צחוק וגידופים מצטלצלים כמטבעות-כסף. מוציאים גיטאות. אמת, כפעם-בפעם האושר מסתיים בכירע, במריבות, עלבונות, רייות אקדחים, דקירות. אבל גם אלה הם חלק מן הפייסטה, כי המקסיקאי לא שעשועים הוא מבקש לו: מבקש הוא להימלט מעצמו, לעבור בקפיצה את חומת הבדידות הכולאת אותו משך שאר ימות השנה. רוח תזזית ואלימות נכנסת בכל. נשמותיהם מתפוצצות בדומה לצבעים ולקולות ולרגשות. האם הם נסחפים ומגלים את פרצופיהם האמיתיים? אין יודע. החשוב הוא לצאת, לפתוח דרך, להשתכר מן הרעש, האנשים, הצבעים. מקסיקו חוגגת פייסטה. ופייסטה זו, הטבולה ברק וחמת-שגעון, היא ההיפוך המזהיר של השתיקה והאפאתיה שלנו. של סיוגנו וקדרותנו.

לפי פירושם של סוציולוגים צרפתים הפייסטה היא הפרו, בזבנות. עלידי הפורנות הזאת מתגוננת העדה מפני קנאת אלים ואדם. מנחות וקרבנות מפיסים את דעתם של האלים, או של הקדושים-הפטרונים, או משחדים אותם. הוצאת ממון ומרץ מאשרת את עשרה של העדה בשני אלה. מותרות אלה הם הוכחה לבריאות,

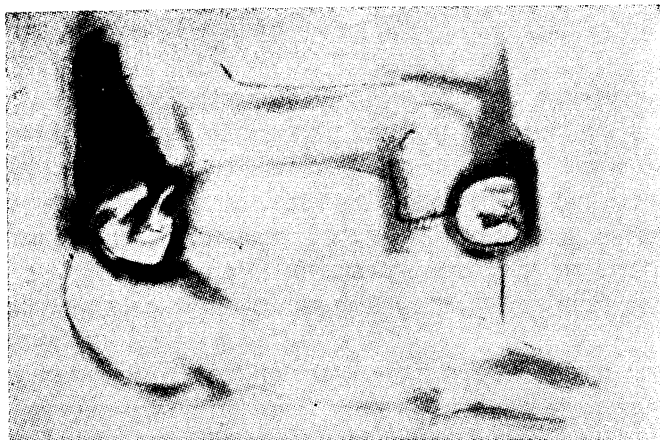
תצוגה של שפע וכות. או מלכודת־קסמים. שכן הפזרנות היא מאמץ למשוך את השפע בדרך הדבקה. ממון לממון קורא. החיים מתעצמים כשהם מושלכים אחר־גו; האורגיה, שהיא ביזבזו מיני, היא גם טכס של התחדשות; הביזבזו נותן כוח. חגיגות ראש־השנה מסמלות, בכל תרבות, משהו שלמעלה מעצם ציונו של תאריך קבוע. היום הוא שעות: הזמן נעצר, הוא מבוטל ממש. החגיגות הבאות לציין את מיתתו מכוונות לעורר את הולדתו החדשה, לפי שאין הן רק מסיימות שנה ישנה אלא גם פותחות שנה חדשה. כל דבר מושך אליו את ניגודו. תפקידה של הפייסטה הוא אפוא תועלתו יותר ממה שאנו חושבים: ביזבזו מושך או מקדם עושר, והריהו השקעה ככל השקעה אחרת. פרט לכך שאת פירותיה אין למוד ואין למנות. המבוקש הוא עצמה, חיים, בריאות. במובן זה הרי הפייסטה, בדומה למתן ומנחה, היא אחת הצורות הכלכליות העתיקות ביותר.

פירוש זה תמיד נראה לי לקוי בחסר. הפייסטה מטבעה היא מקודשת, על דרך הממש או על דרך הסמל, ועל הכל היא פריצת השיגרה. היא קבועה על פי כללים מיוחדים משלה, המבדילים אותה משאר ימים, ויש לה הגיון, מוסר ואפילו כלכלה הסותרים לעתים קרובות את המקובלות שבכל יום. הכל מתרחש בעולם מכושף: הזמן הופך עבר אגדי או הווה גמור; המרחב, גיא־החזיון של הפייסטה, הופך להיות עולם על־יִקְשׁוּטִים בפני עצמו; והמשתתפים הופכים עורף לכל סולם־דרגות אנושי או חברתי ונעשים, לרגע קל, דימויים חיים. והכל קורה כאילו לא כך היה, כאילו היה זה חלום. אבל בלי שים לב למה שקורה, מעשינו מצוינים בקלות גדולה יותר, במשקל־כובד אחר. הם לובשים מובנים אחרים, ועמם אנו מקבלים עלינו התחייבויות חדשות. אנו משליכים ארצה את נטלי הזמן והבינה שלנו.

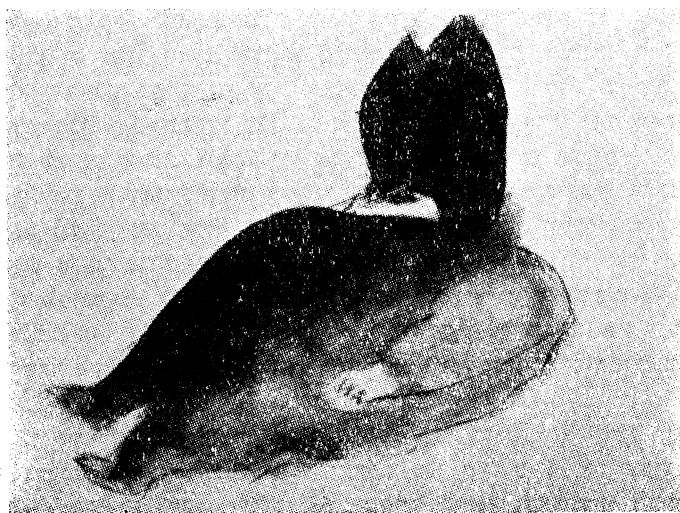
בפייסטות מסוימות נעלם עצם המושג של סדר. התוהו־וּבוֹהו חוזר וההפקר מושל בכיפה. הכל מותר: סולמות־הדרגה הנהוגים נעלמים כל־אֶהוּ, ועמם כל ההבדלים שבחברה, מין, קאסטה ואומנות. גברים מתחפשים לנשים, אפרתים לעבדים, עניים לעשירים. הצבא, הפהונה והחוק ניתנים לצחוק וקלס. חילול־שם־שמיים הוא חובה, הניאוף — פולחן. האהבה נעשית גילוי־עריות. לפעמים הפייסטה נעשית „מיסה שחורה“. תקנות, הרגלים ומנהגים מופרים. אנשים הגונים מסירים מעל פניהם את סבר הכבוד־העצמי ופושטים את הבגדים השמרניים המבודדים אותם, לובשים מלבושים צעקניים, מסתתרים מאחרי מסכה ובורחים מעצמם.

לפיכך אין הפייסטה רק יציאה מן המסגרת, ביזבזו טכסי של מה שנצבר בדי־עמל משך שאר ימות־השנה; הריהי גם מרד, צלילה פתאומית לתוך חוסר־צורה, לתוך ההווה בטהרתה. על־ידי הפייסטה החברה משתחררת מן הנורמות שהעמידה. היא שמה לצחוק את אלוהיה, את עקרונותיה ואת חוקיה: היא מתפחשת לעצמיותה.

הפייסטה היא מהפכה במובן המילולי ביותר של המלה. בתוך האנדרלמוסיה שהיא מחוללת החברה מומסת, מטובעת, במידה שהיא גוף הנתון לשלטונם של חוקים ועקרונות מסוימים. אבל היא טובעת בתוך עצמה, בתוהו־וּבוֹהו או בחירות

ח'וסה לואיס קוֹאָבאָס : הלווייתו של רודן

קוֹבאָס : הגמון

הראשונים שלה. הכל מתאחד: טוב רע, יום ולילה, קדוש וטמא. הכל מתמוג יחד, מקפח את צורתו וייחודו, וחוזר להיוליותו. הפייסטה היא ניסוי קוסמי, ניסוי באי־סדר, החוזר ומאחד יסודות ועיקרים סותרים כדי להביא לידי הולדת חדשה של החיים. המוות הטכסי מסייע ללידה מחודשת; ההקאה מגבירה את התיאבון; האורגיה, העקרה כשלעצמה, מחדשת את פריון האָם או האדמה. הפייסטה היא חזרה למצב רחוק ונטול דיפרנציאציה, טרום־לידתי או טרום־חברתי. זאת היא חזרה שהיא גם ראשית, בהתאם לדיאלקטיקה הטבועה בעצם מהותם של תהליכים חברתיים.

מן הצלילה הזאת לתוך תהו־וּבוהו יוצאת הקבוצה מטהרת ומחוזקת. היא טבלה במקורותיה שלה, ברחם שממנו יצאה. אם נביע זאת בלשון אחרת, הרי הפייסטה כופרת בחברה כשיטה אורגנית של דפוסים ועקרונות חצוצים, אך מאשרת את צדקתה כמקור של מרץ יוצר. הריהי „יצירה מחודשת“ לאמיתתה.

בעת הפייסטה החברה באה בשיג־ושיח עם עצמה. בניה חוזרים לתהו־וּבוהו ולחירות שבראשית־הדברים. המבנים החברתיים נשברים ונוצרים יחסים חדשים, כללים בלתי־צפויים, סולמות־דרגה גחמניים. בתוך אי־הסדר הכללי כל אדם שוכח את עצמו ונכנס למצבים ולמקומות האסורים בדרך־כלל. נמחים הסייגים בין קהל לשחקנים, בין בעלי־שררה למשרתים. הכל לוקחים חבל בפייסטה, הכל נלכדים בסופתה. יהי־מה הלך־רוחה, אָפיה ומובנה של הפייסטה, מעיקרה הריהי השתתפות, והתכונה הזאת מייחדתה מכל שאר טכסים ותופעות חברתיות. אם חילונית היא ואם דתית, אם אורגיה היא ואם סאטורנאליה, הפייסטה היא מעשה חברתי המבוסס על השתתפותם המלאה של כל החוגגים אותה.

הודות לפייסטה המקסיקאי יוצא מסגור קליפתו, משתתף, קושר שיח עם חבריו ועם הערכים המשווים מובן וטעם להויתו הדתית או המדינית. ועובדה רבת־משמעות היא שארץ דאובה כשלנו יש לה פייסטות כה רבות וכה עליזות. תכיפותן, זהרן וריגשתן, התלהבות השתתפותנו בהן, כל אלה יש בהם כדי לרמו שבלעדיהן היינו מתפוצצים. הן משחררות אותנו, ולו אך לרגע, מן היצרים הבלומים, מן התשוקות הנוחות־להידלק שאנו נושאים בחובנו. אבל הפייסטה המקסיקאית איננה סתם שיבה למצב מקורי של חירות נטולת־צורה ונטולת־נורמה: המקסיקאי לא לחזור הוא מבקש אלא לברוח מעצמו, לחרוג מתוך עצמו. הפייסטות שלנו הן התפוצצויות. החיים והמוות, השמחה והעצב, מוזיקה וסתם רעש מצטרפים יחד, לא כדי ליצור עצמם מחדש או להכיר עצמם אלא כדי לבלוע זה את זה. אין דבר צוהל יותר מפייסטה מקסיקאית, אבל אין גם דבר דאוב יותר ממנה. ליל הפייסטה הוא גם ליל אָבל.

אם בחיי היומיום שלנו אנו מסתתרים בתוך עצמנו, הרי בסופת הפייסטה אנו נותנים דרור לעצמנו. אין זו סתם פתיחה־עצמית: אנו קורעים את עצמנו כלפי־חוץ. הכל — מוזיקה, אהבה, ידידות — מסתיים בשאון ובאלימות. חמת־התזוית של הפי־סטיבלים שלנו מלמדת עד היכן סגורים אנו בתוך בדידותנו ומנועים

משיג־ושיח עם העולם. נהירים לנו הזיות־טירוף, שירים וצעקות, המונולוג... אך הדיאלוג אינו נהיר לנו. הפייסטות שלנו, בדומה לגילויי־הלב שלנו, אהבותינו, נסיונותינו לחדש את סדריה של חברתנו, הן קריאות־תגר אלימות על הישן או המקובל. כל־אימת שאנו מנסים לבטא את עצמנו צריכים אנו למרוד בעצמנו. והפייסטה היא רק דוגמה אחת, אולי הטיפוסית ביותר, למרידה האלימה הזאת. לא קשה לציין עוד דוגמות, חושפניות באותה מידה: המשחקים שלנו, שהם תמיד הפלגה לקיצוניות, לפעמים הפלגה המסתיימת בהרג; פזרנות הביזבוז שלנו, היפוכם של השקעותינו הוהירות ומפעלינו העסקיים; הווידויים שלנו. המקסיקאי הזעף, המסוגר בתוך עצמו, מתפוצץ פתאום, חושף חוזהו במחי אחד ומתגלה, אם גם לא בלי מידה של שביעות־רצון־עצמית, ולא בלי שיבחר לו תחנת־עצירה במבוכים המבישים או הנוראים של אינטימיותו. אין אנו גלויי־לב, אבל כנותנו יכולה להרחיק לכת במידה שתעורר חלחלה באיש אירופי. הצורה המפוצצת, הדרמטית, פעמים אפילו צורה של התאבדות, שבה אנו מגלים את צפונותינו, מסגירים את עצמנו, היא עדות לכך שדבר־מה מעכבנו ומחנקנו. משהו מפריע לנו להיות. ומאחר שאין אנו יכולים, או שאין אנו מעיזים, לעמוד בפני עצמיותנו־אנו, הרינו נזקקים לפייסטה. היא מעיפה אותנו לתוך החלל הריק; הריהי התלהבות־שכרות הבוערת עד הישרפה, יריית אקדח באוויר, רקטה לשמיים.

המוות הוא ראי בו משתקפות העוויות־הסרק של החי. כל הערבוביה המנומרת של עשיות ואי־עשיות, חרטות ותקוות, שהיא החיים שחי כל אחד מאתנו, מוצאת לה במוות לא מובן או הסבר כי אם קץ. המוות מגדיר את החיים; מיתה מציינת חיי אדם בצורות שאין לשנותן; אין אנו משתנים אלא על־מנת להיעלם. מיתותינו מאירות לפנינו את חיינו. אם מיתותינו אין להן מובן ופשר, גם חיינו כך. לפיכך עשויים אנו לומר, כשמת אדם מיתה משונה, „הוא מצא מה שחיפש“. כל אחד מאתנו מת במוות אשר חיפש לו, במוות אשר עשה לעצמו. מיתה נוצרית או מיתה כלב הן דרכי־מיתה המשקפות דרכי־חיים. אם בוגד בנו המוות ואנו מתים מיתה משונה הרי הכל דואבים על העובדה, שפן ראוי היה לנו שנמות כדרך שחינו. אם אין אנו מתים כדרך שחינו, הרי זה משום שהחיים אשר חיינו לא היו באמת שלנו; לא היו שייכים לנו, ממש כמו שהמיתה המשונה הקוטלתנו אינה שייכת לנו. הגידה לי איך אתה מת, ואגיד לך מי אתה.

הניגוד בין חיים ומוות לא היה לגבי המקסיקאים הקדמונים ניגוד מוחלט ככל שהוא לגבינו. החיים נתמשכו לתוך המוות, וכן להפך. המוות לא היה סופם הטבעי של החיים אלא שלב אחד במחזור שאין־לו־סוף. החיים, המוות והתקומה היו דרגות בתהליך קוסמי החוזר ונשנה בלי־חסך. החיים היה להם תפקיד נעלה יותר מן הזרימה לתוך המוות, ניגודם והשלמתם; והמוות אף הוא לא היה תכלית בפני עצמה: במותו היה האדם מפרנס את רעבונו של החיים שאינר־יודע־שבעה. הקרבנות היתה להם מטרה כפולה: מצד אחד, השתתף האדם בתהליך היצירי,

כשהוא פורע בתוך כך לאלים את החוב שנכנסו בו בני־מינו; מצד שני, זן וכלכל את החיים הקוסמיים וכן גם את החיים החברתיים, שהתפרנסו מן הראשונים. אולי הצד האפייני ביותר לתפיסה זו הוא האופי בלתי־האישי של הקרבן. הואיל וחייהם לא היו שלהם, לא היתה למותם כל משמעות אישית. המתים — כולל אנשי־מלחמה שנפלו בקרב ונשים שמתו בלדתן, חברות להויצילופוקטלי, אל השמש — נעלמו בתום תקופה מסוימת על־מנת לשוב אל ארץ־הצללים האחידה, להתמזג עם האוויר, האדמה והאש, החומר המחייה את היקום. אבותינו הקדמונים בני־הארץ לא האמינו שמיתותיהם שייכות להם, ממש כמו שלא סברו מעולם שחייהם באמת שלהם במובן הנוצרי. הכל נבדק על־מנת לקבוע, מעת הלידה והלאה, את חייו ומותו של כל אדם: מעמדו החברתי, השנה, המקום, היום, השעה. האצטקי כשם שלא היה אחראי למותו כך לא היה אחראי למעשיו.

המרחב והזמן היו מקושרים יחדיו בחינת שלמות בלתי־נפרדת. היה „זמן“ מיוחד לכל מקום ומקום, לכל אחת מן הנקודות העיקריות, והמרכז — שבו ניטל כוחן מהן. ומכלול זה של מרחב־זמן היו לו סגולות וכוחות משלו, המעמיקים להשפיע על חיי־אנוש ומעצבים אותם. להיוולד ביום מסוים פירושו היה להשתייך למקום, לזמן, לצבע ולגורל. הכל הותווה מראש. מקום שאנחנו מפרידים בין המרחב לזמן, שאינם אלא מערכות־קלעים לעלילות־חיינו, היו האצטקים רואים „זמני־מרחב“ מרובים לא־פחות מן הצירופים בלוח־השנה של הכהנים, שכל אחד מהם מצוין במשמעות איכותית מסוימת, נעלה על רצון אנוש.

הדת והגורל משלו בחייהם, כמו שהמוסר והחירות מושלים בחיינו. אנו חיים בסימן החירות, והכל — אפילו הפאטאליות היוונית והסד־האל של התיאולוגים — הוא בחירה ומאבק, אבל לגבי האצטקים נצטמצמה הבעיה בחקירת רצונם של האלים, שלעולם אינו ברור. רק האלים היו בני־חורין ורק להם היתה היכולת לבחור — ומתוך כך, במובן עמוק, לחטוא. הדת האצטקית מלאה אלים גדולים וחוטאים — קווצאלקואטל הוא הדוגמה הראשונה־במעלה — הנחלשים ונוטשים את מאמיניהם, כדרך שאנשים נוצרים כופרים לפעמים באלוהים. כיבושה של מקסיקו לא היה יכול להתפרש בלי בגידתם של האלים, שהתכחשו לעמם שלהם.

הופעת הקאתוליות חוללה שינוי מופלג במצב הזה. הקרבן ומושג הישועה, הקיבוציים לשעבר, נעשו אישיים. החירות, „התאנשה“, התגלמה באדם. לגבי האצטקים הקדמונים היה העיקר לדאוג לרציפותה של הבריאה; הקרבן לא היה מביא ישועה בעולם אחר אלא בריאות קוסמית; היקום, ולא היחיד, היה שואב חיים מדמם ומותם של יצורי־אנוש. לגבי הנוצרים היחיד הוא החשוב. העולם — ההיסטוריה, החברה — ארור הוא מראש. מותו של המשיח הושיע כל אדם כשלעצמו. כל אחד מאתנו הוא אדם, כל אחד מאתנו מסמל את תקוותיו ואפשרויותיו של הגזע. הגאולה היא משימה אישית.

שתי העמדות האלו, עם כל הניגוד שביניהן לכאורה, יש בהן צד שווה: החיים, בין קיבוציים בין אישיים, צופים אל מוות שעל־פי דרכו הריהו חיים חדשים.

החיים מצדיקים את עצמם ומתרוממים מעל לעצמם רק כשהם מתגשמים במוות, והמוות גם הוא התרוממות מהיותו חיים חדשים. לנוצרים המוות הוא תמורה, דילוג בין שני חיים, חיי העולם־הזה וחיי העולם־הבא; לאצטקים היה המוות צורה העמוקה ביותר להשתתפות בהתחדשות המתמדת של הכוחות היציריים, שתמיד היו צפויים להיפרת אם לא סיפקו להם דם, הוא המזון המקודש. בשתי השיטות החיים והמוות נטולים אוטונומיה, הם שני צדדים של מציאות אחת־יחידה. הם מרמזים על ממשויות סמויות מן העין.

המוות המודרני אין לו שום משמעות שלמעלה ממנו או שזיקה לה לערכים אחרים. לעתים רחוקות הוא יותר מסיום בלתי־נמנע של תהליך טבעי. בעולם של עובדות אין המוות אלא עוד עובדה אחת בלבד. אך הואיל וזאת היא עובדה בלתי־נעימה כל־כך, מנוגדת לכל תפיסותינו ולעצם מובנם של חיינו, מתימרת הפילוסופיה של הקידמה («הקידמה לקראת מה, ומתוך מה?» שאל שלר) להעלימה, כאשף המעלים מטבע בכף־ידו. בעולם המודרני הכל פועל כאילו לא היה המוות קיים. איש אינו מביאו בחשבון, בכל מקום משתיקים אותו: בהכרזות פוליטיות, בפרסומת מסחרית, במוסר הציבורי ובמנהגים העממיים; בהבטחה של בריאות ואושר מושלמים שמבטיחים לכולנו בתי־חולים, בתי־מרקחת ומגרשי־משחקים. אבל המוות נכנס בכל אשר ניזום, ושוב אין הוא תחנת־מעבר אלא פה גדול ופעור ששום דבר לא ישבור את רעבונו. המאה של הבריאות, ההיגינה ואמצעי־המניעה, סמי־הפלא והמוזנות הסינתטיים, היא גם המאה של מחנה־הריכוז ומדינת־המטרה, של הירושימה וסיפור־הרצח. אין איש חושב על המוות, על מותו שלו, כמו שביקשנו רילקה לעשות, מפני שאין איש חי חיים אישיים. הטבח הקיבוצי הוא פועל־יוצא מקולק־טיביציה באורח־החיים.

המוות אין לו מובן גם לגבי המקסיקאי בן־זמננו. שוב אין הוא תחנת־מעבר, כניסה לחיים אחרים השוקקים חיים יותר מחיינו אנו. אך אף־על־פי שאין אנו רואים במוות טרנסצנדנציה, לא ביטלנו אותו ולא עקרנוהו מחיי־יומיום שלנו. את המלה מוות אין הוגים בניו־יורק, בפאריז, בלונדון, מפני שהיא צורבת את השפתיים. כנגד זאת מופר המוות למקסיקאי, הוא מתבדח עליו, מגפפו, ישן אתו, חוגג אותו; הריהו אחד הצעצועים החביבים עליו ואהבתו האיתנה ביותר. אמת, אולי יש בעמדתו פחד לא־פחות מאשר בעמדתם של אחרים, אך מכל־מקום אין המוות מוצנע כאן ומוסתר: הוא מביט בו עין־בעין, בקוצר־רוח, בבזו או באירוניה. «אם עתידים הם להרגני מחר, יהרגוני־א מיד»*.

שוויון־נפשו של המקסיקאי לחיים הוא המטפח את שוויון־נפשו למוות. לא רק המוות הוא בעיניו בלתי־טרנסצנדנטלי כי אם גם החיים. שירינו, פתגמינו, הפייסטות והאמונות העממיות שלנו מעידים כמאה עדים כי הטעם לכך שאין המוות יכול להפחידנו הוא ש„החיים ריפאו אותנו מן הפחד”. למות הרי זה דבר

* משיר־העם המקובל, „לה אַדליטה”.

טבעי, אפילו רצוי, וכל המקדים הרי זה משובח. אנו הורגים מפני שהחיים — שלנו כשל זולתנו — אין להם שום ערך. החיים והמוות אין להפריד ביניהם, וכשהראשונים אין להם מובן גם האחרון ניטל מובנו באותה מידה. המוות המקסיקאי הוא בבואת החיים המקסיקאיים. והמקסיקאי מסתגר בפני שניהם ומתעלם משניהם.

הבוז שלנו למוות איננו עומד בניגוד לפולחן שעשינו ממנו. המוות נכח בפייסטות שלנו, במשחקינו, באהבותינו ובמחשבותינו. לחיות ולהרוג הם רעיונות שאינם סרים מאתנו אלא לעתים רחוקות. המוות מפתה אותנו ומדיחנו. הקסם שהוא נוסך עלינו הוא אולי פועל-יוצא מן הבדידות הערירית שלנו ומן החימה שבה אנו פורצים מתוכה. הלחץ של חיותנו, שאינו יכול להתבטא אלא בצורות שתהיינה לה לרועץ, מתרץ את האופי הקטלני, אופי של תוקפנות או של התאבדות, אשר להתפוצצויותינו. כשאנו מתפוצצים אנו מגיעים לנקודה העליונה של אותו מיתח, אנו מגיעים ממש לנקודת-הפסגה של החיים. ושם, בשיאה של חמת-התזוית שלנו, חשים אנו פתאום סחרחורת: אר־או המוות מושכנו.

עוד גורם הוא שהמוות ממציא לנו נקם מן החיים, נוטל מהם את כל הבלויותיהם ויומרותיהם והופך אותם למה שהנם באמת: כמה עצמות נאות והעווית-אימים. בעולם סגור, שבו הכל הוא מוות, יש רק למוות ערך. אבל ההבעה שלנו היא שלילית. גולגלות של מעשי-מתיקה, וגולגלות של נייר דקי, וגולגלות צרורות בזיקוקים של אש... הדימויים העממיים שלנו מתקלסים תמיד בחיים, מאשרים את אפסותה של ההוויה האנושית ואת חוסר-הערך שלה. אנו מקשטים את בתינו בגולגלות-מוות, אנו אוכלים לחם בצורת עצמות ביוס-המתים, אנו אוהבים את השירים והמעשיות שבהם המוות צוחק ומשמיע בדיחות, אבל כל מנהג-הקירבה המתרברב הזה אינו פוטר אותנו מן השאלה שכולנו שואלים: מהו המוות? לא המצאנו תשובה חדשה. ומדי נשאל, אנו מושכים בכתפינו: למה זה אתן דעתי על המוות אם מעולם לא נתתי דעתי על החיים?

האם המקסיקאי פורץ מסגור קליפתו לנוכח המוות? הוא מהללו, חוגג לו, עובד אותו, מחבקו, אך לעולם אינו מתמסר לו. הכל רחוק וזר לו, ויותר מכל — המוות. אין הוא מתמסר לו, מפני שההתמסרות כרוכה כקרבו. וקרבו מצדו מחייב שיהיה מישוה נותן ומישהו מקבל. רוצה לומר, מישוה חייב להיפתח ולעמוד בפני מציאות הנעלה עליו. בעולם סגור, בלתי-טרנסצנדנטלי, אין המוות נותן אף אין הוא מקבל: הוא מכלה את עצמו ומספק את עצמו. לפיכך יחסינו עם המוות הם אינטימיים — אולי אינטימיים יותר מיחסיו של כל עם אחר — אך ריקים ממשעות ומשוללים רגש ארוטי. המוות במקסיקו הוא עקר, לא פורה כמותם של האצטקים והנוצרים.

אין דבר מנוגד יותר לעמדה זו מעמדתם של בני אירופה וצפון-אמריקה. חוקיהם, מנהגיהם ומוסרם הציבורי והפרטי נוטים כולם לשמור את חיי האדם. הגנה זו אינה מונעת את ריבוי מספרם של רציחות מחופמות וממולחות, של פשעים מושלמים וגלי-פשע. הפושעים המקצועיים, המתכננים את רציחותיהם בדייקנות שהיא למעלה מיכלתו של המקסיקאי, וההנאה שהם מוצאים בתאדם את נסיונותיהם

ושיטותיהם, המתיחות המוקסמת שבה העתונות והציבור עוקבים אחר וידייהם, וחוסר-היעילות המופר של שיטות המניעה, מלמדים כי כיבוד החיים, שעליו התרבות המערבית גאה כל-כך, איננו שלם, או שהוא דבר של צביעות. פולחן החיים, אם באמת הוא עמוק וכוללני, הוא גם פולחן המוות, כי השגים הם בלתי נפרדים. ציביליזציה הכופרת במוות סופה שהיא כופרת בחיים. שלמותו של הפשע המודרני איננה רק תוצאה מן ההתקדמות הטכנית המודרנית ומן האופנה של סיפור-הרצח: היא נובעת מן הבונו לחיים, המובלע בהכרח בכל נסיון להסתיר את המוות ולהעמיד פנים כאילו אינו קיים. אפשר להוסיף שהיכולת הטכנית המודרנית והפופולריות של סיפורי-פשע הן, בדומה למחנות-ריכוז ולהשמדה קיבוצית, תוצאות של תפיסת-קיום אופטימית וחד-צדדית. אין טעם שגִדיר את דימוינו, מלינו ורעיונותינו מן המוות, מפני שהמוות ימחה את כולנו, החל באלה המתעלמים ממנו או המשימים עצמם מתעלמים ממנו. כשהמקסיקאי הורג — לשם נקם, תענוג או גחמה — הוא הורג אדם, יצור-אנוש. הפושעים והמדינאים המודרניים אינם הורגים: הם מחסלים. הם עושים נסיונות ביצורים שאבדו להם תכונותיהם האנושיות. אסירים במחנות-ריכוז — תחילה משפילים אותם, הופכים אותם לעצמים סתם; אחר-כך משמידים אותם בהמונם. הפושע הטיפוסי בפרפים הגדולים — להוציא את המניעים הספציפיים לפשעיו — הריהו מגשים בקנה-מידה קטן מה שמגשים המנהיג המודרני בקנה-מידה גדול. גם הוא עושה נסיונות, על פי דרכו: הוא מרעיל, מכלה גופות בחומצות, מנתחן אברים-אברים, הופכן לעצמים. הזיקה העתיקה בין הקרבן למרצח, שהיא הדבר היחיד המאגש את הרצח, המקבילו על הדעת בכלל, נעלמה. כמו ברומנים של דה-סאד אין עוד מאומה מחוץ למענים ועצמים, מכשירים של הנאה והשמד. ובגלל אי-קיומו של הקרבן נעשית בדידותו האינסופית של הרוצח נוראה-מנשוא עוד יותר. הרצח עודנו זיקה במקסימו, ובמובן זה יש לו אותה משמעות משחררת כמו לפייסטה או לוויודי. מכאן הדראמה שבו, הפיוט שבו, וכן — מדוע לא נאמר זאת? — הגדולה שבו. עלידי הרצח אנו מגיעים לטרנסצנדנציה בתרגוע.

בפתחת האלגיה השמינית לדואינו אומר רילקה כי ה"יצור", במצב תמימותו הבהמית, "רואה את המרחב הגלוי"... להבדיל מאתנו, שלעולם אין אנו מביטים קדימה, אל המוחלט. מחמת פחד אנו הופכים גב למוות, ומתוך שאנו מסרבים להתבונן בו אנו מסתגרים מפני החיים, שהם שלמות הפוללת אותו. "המרחב הפתוח" הוא המקום שבו ניגודים מתישבים, שבו אור וצל מתמזגים יחד. תפיסה זו מחזירה את המוות למשמעותו המקורית: החיים והמוות הם ניגודים המשלימים זה את זה, שניהם חצאים של ספירה שאנחנו, עבדי הזמן והמרחב, יכולים רק להציץ בה ביעף. בעולם הטרום-לידתי החיים והמוות נהיים לאחדים; בעולמנו שלנו הם נוגדים; בעולם שמעבר-לכאן הם מאוחדים שוב, לא בתמימות הבהמית הקודמת לחטא ולדעת-החטא אלא בתמימות שנמצאה-מחדש כביכול. יכול אדם להתרומם

מעל לניגוד הארצי המפריד ביניהם (והשוכן לא בהם אלא בתודעתו שלו) ולראותם בחינת שלמות אחת עילאית. הכרה זו יכולה לבוא רק על-ידי ריחוק-הדעת: שומה עליו לוותר על חייו הארציים ועל געגועיו אל הלימבו¹, אל החיים הבהמיים. חייב הוא להיפתח לקראת המוות אם רצונו להיפתח לקראת החיים. אראו „כמלאכים ידמה“.

כך יש אפוא שתי עמדות כלפי המוות: האחת, המורה קדימה, התופסת אותו בחינת יצירה; השניה, המורה אחורה, הבאה על ביטויה כהתקסמות לאין או כגעגועים אל הלימבו. שום משורר מקסיקאי או ספרדי-אמריקאי, להוציא אולי את סואר ואלחו, אינו מתקרב אל הראשון בשני המושגים האלה. היעדרו של מיסטיקן — ורק מיסטיקן מסוגל להעמיק חזר כריקה — מרמו על המידה שבה התרבות המקסיקאית המודרנית אטומה לגבי הדת. אבל שני משוררים מקסיקאים, חיונה גורוסטיסה וח'אוייר וילאורוטיה, מייצגים את השניה בשתי העמדות האלו. לגבי גורוסטיסה החיים הם „מוות אין-קץ“, נפילה מתמדת לתוך האין; לגבי וילאורוטיה אין הם אלא „געגועים למוות“.

הביטוי שבחר לו וילאורוטיה כשם לספרו, *Nostalgia de la Muerte* („געגועי מוות“), אין הוא רק בגדר קליעה מוצלחת. המחבר השתמש בו כדי לומר לנו כי הפירוש הסופי של שירתו — „המוות כגעגועים“ ולא דווקא כהבשלת החיים או כסופם — הוא המוות כמקור. המקור הראשון, הקדמון, הוא עצם, לא רחם. אמירה זאת יש סכנה שתיראה פרוקס ריק או חכמה נדושה וישנה: „כי עפר אתה ואל עפר תשוב“. אני סבור שהמשורר מקווה למצוא במוות (שהוא, בעצם, מקורנו) התגלות שאותה אצלו ממנו חייו הארציים: משמעותם האמיתית של החיים. כאשר נמות,

המחוג השני

יאיץ סביב הלוח,

וייבלם בהרף-עין...

ואולי אפשר יהיה

לחיות, אף אחרי המות.*

שיבה למוות המקורי תהיה שיבה לחיים שלפני החיים, לחיים שלפני המוות: ללימבו, למקור האמהי.

„מות בלי סוף“, שירו של חיונה גורוסטיסה, הוא אולי העדות הטובה ביותר המצויה לנו באמריקה הלטינית לתודעה מודרנית-לאמיתיה, תודעה המגוללת בתוך עצמה, האסורה בהחיותה המסמאת שלה עצמה. במין חימה של צלילות-הדעת רוצה המשורר לקרוע את המסווה מעל ההוויה כדי לראותה כמו שהיא. הדיאלוג בין

¹ שפת הגיהנום, על פי בעלי האסכולה הנוצרית. (המלבי"ד).
* מובא משירו של וילאורוטיה, „מיתה שניה“.

האדם לעולם, העתיק כשירה וכאהבה, הופך להיות דיאלוג בין המים לפוס המכילה אותם, בין המחשבה לדפוס שבו היא נוצקת ואשר סופה לשחוק אותו. המשורר מזהירנו מפלא מראית־העין שלו — עצים ומחשבות, אבנים ורגשות, ימים ולילות ושעות־דימדומים שפולם פשוט המשלות, סתם פתילי־צבועונים — שהנשימה המפעמת בחומר, הנותנת לו תואר וצורה, היא אותה נשימה השוחקתו ושודפתו ונוגפתו. זאת היא דראמה בלי נפשות־פועלות מאחר שהכל אינם אלא בבואות, מסוותיו השונים של מתאבד המדבר אל נפשו בלשון של אספקלריות והדים, והרות גם היא אינה אלא בבואה של המוות, של המוות המאוהב בעצמו. הכל טבול בבהירותו ובזהרו שלו, הכל מכוון אל המוות הזה השקוף: החיים רק משל היו, המצאה שבה המוות — גם הוא! — רוצה להוליך עצמו שולל. השיר הוא וריאציה על הנושא הישן של גרקים, אף כי אין כל רמז עליו בגוף הכתוב, ולא רק התודעה היא המתבוננת במראיה שלה במימיה הריקים, הצלולים (ראי ועין בעת־ובעונה־ אחת, כמו בשירו של ואלרי): האין, המחקה את הצורה ואת החיים, המתחפש לרקב ומוות, מתפשט ערום ומתגולל בתוך עצמו, אוהב את עצמו, נופל לתוך עצמו: מוות בלילאה שאין לו סוף.

אם אנו פורצים את סגור קליפתנו בעת הפייסטות, או, כשאנו שתויים או מחליפים דברים שבגילוי־לב, הרינו עושים זאת בנמרץ כל־כך עד שאנו פוגעים בעצמנו. ואנו פוטרים במשיכת־כתף את המוות, כמו את החיים, ניצבים נכחו בשתיקה או בחיוך של בוז. הפייסטה, פשע־התשוקה והפשע חסר־המטרה, מגלים ששיווי־ המשקל שאנו גאים עליו כל־כך אינו אלא מסכה, שתמיד צפויה היא להיקרע מעל פנינו עקב התפוצצות־פתאום של האינטימיות שלנו.

כל העמדות האלו מרמזות שהמקסיקאי חש בקיומו של איזו כתם־קלון על עצמו או על בשרה של ארצו. מטושטש הוא ועם זאת חי, קמאי, בליימחה. העוויותינו וביטויינו כולם מנסים לכסות על הפצע הזה, הפתוח תמיד, המוכן תמיד להתלקח ולבעור תחת קרני מבטו של זר.

המקסיקאי אינו מתעלה מעל בדידותו. להיפך, הוא כולא עצמו בתוכה. אנו חיים בבדידותנו כמו פילוקטטס על האי שלו, ויותר משאנו מקווים לחזור אל העולם הרי אנו מפחדים מכך. אין אנו יכולים לשאת את נכחותם של חברינו. אנו מסתתרים בתוך עצמנו — פרט לשעות שאנו קורעים עצמנו לרווחה מתוך התלהבות של תזוית — והבדידות שבה אנו מתיסרים אין לה שום זיקה לא לגואל ולא לבורא. אנו פוסחים בין אינטימיות להתרחקות, בין צעקה לשתיקה, בין פייסטה ליקיצה, בלא שנתמסר אי־פעם באמת. שוויון־הנפש שלנו מסתיר את החיים מאחרי מסכת־ מוות; צעקתנו הפראית תולשת את המסכה הזאת ומגביהה לשמיה־שמיים, מקום שהיא מתנפחת, מתפוצצת וחוזרת ונופלת, שותקת ומובסת. אם כה ואם כה, המקסיקאי מסתגר מפני העולם: מפני החיים ומפני המוות.